

BAUDŽIAMOJO PROCESO IŠLAIDŲ PASKIRSTYMAS LIETUVOS TEISĖJE

RIMA AŽUBALYTĖ

<https://orcid.org/0000-0002-4808-7550>

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorė

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Ateities g. 20, 08303 Vilnius, Lietuva

Tel. + 370 5 271 4569

El. paštas rima.azubalyte@mruni.eu

MINDAUGAS GIRDAUSKAS

<https://orcid.org/0000-0002-5764-7636>

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės instituto

Baudžiamosios justicijos tyrimų skyriaus tyrėjas

Gynėjų g. 6, 01109 Vilnius, Lietuva

Tel. + 370 5 249 1036

El. paštas m.girdauskas@lat.lt

ĮVADAS

Proceso išlaidų baudžiamajame procese ir administracinių nusizengimų teisenoje klausimas nekėlė didelio Lietuvos teisės mokslininkų ir teisės taikytojų susidomėjimo, kol jo neaktualizavo Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT, arba ECHR) ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – ir Konstitucinis Teismas), kurie pripažino, kad toks teisinis reguliavimas, arba – atskirais atvejais – jo taikymas, pagal kurį asmuo, kuriam procesas dėl administracinio teisės pažeidimo, reglamentuotas anksčiau galiojusiame Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekse (toliau – ATPK), nutraukiamas nenustačius, kad tas asmuo padarė tokį pažeidimą, arba baudžiamajoje byloje priimamas išteisinamasis nuosprendis, neturi teisės gauti būtinų ir pagrįstų išlaidų advokatui apmokėti atlyginimo, atsižvelgiant į bylos aplinkybes, neatitinka teisės kreiptis į teismą, veiksmingos teisinės gynybos ir teisinės valstybės principų, įtvirtintų Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ir Konvenci-

ja) 6 straipsnio 1 dalyje ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 30 straipsnio 1 dalyje bei 31 straipsnio 6 dalyje (*Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą* [EŽTT], 2020; Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas). Po šių teismų sprendimų Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – ir LAT), dar nesant naujo įstatymais nustatyto reguliavimo, pildydamas spragą pradėjo formuoti praktiką, pagal kurią asmens, kuriam teismas nutraukė administracinių nusižengimų teiseną, ir asmens, kuris buvo išteisintas baudžiamojoje byloje, patirtas išlaidas advokatui turi atlyginti valstybė (pavyzdžiui, LAT išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2021 m. balandžio 28 d. nutartys administracinių nusižengimų bylose Nr. 2AT-7-5-303/2021, Nr. 2AT-7-6-303/2021, 2021 m. gruodžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-216-628/2021, 2022 m. balandžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43-387/2022). 2022 m. gegužės 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – ir BPK) 106 straipsnio ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso (toliau – ir ANK) 666 straipsnio pakeitimo įstatymai (BPK 106 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2022; ANK 666 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2022), pagal kuriuos išteisintajam ir asmeniui, kuriam teiseną nutraukta nustačius, kad padaryta veika neturi administracinio nusižengimo požymių, išlaidos advokatui priteisiamos iš valstybės (BPK 106 straipsnio 3 dalis, ANK 666 straipsnio 2 dalis). Išteisintojo išlaidų advokatui skirstymo klausimas vėl tapo aktualus, kai LAT kreipėsi į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar ANK 666 straipsnis tiek, kiek jame nenustatyta galimybė teismui, atsižvelgus į bylos aplinkybes, priteisti asmeniui, kurio administracinio nusižengimo teiseną nutraukta nustačius, kad padaryta veika neturi administracinio nusižengimo požymių, visų ar dalies būtinų ir pagrįstų išlaidų advokato paslaugoms apmokėti atlyginimą iš administracinio nusižengimo bylos teiseną inicijavusio pareiškėjo (nukentėjusiojo), neprieštarauja konstituciniams teisinės valstybės, teisingumo principams (LAT išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2023 m. gegužės 4 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-7-8-976/2023), ir Konstitucinis Teismas priėmė nagrinėti šį prašymą (Konstitucinio Teismo pirmininko 2023 m. gegužės 24 d. potvarkis Nr. 2B-39)¹.

Baudžiamojo proceso, administracinės atsakomybės ir jos taikymo teisenos išlaidos kaip atskiras institutas Lietuvos teisės mokslo doktrinoje sistemiškai nebuvo tirtas. Be proceso išlaidų reglamentavimo aiškinimo BPK komentare (Goda (red.), 2003, p. 259–271), taip pat kai kurių diskusinių proceso išlaidų reguliavimo klausimų analizės atskiruose straipsniuose (Poška, 2006; Kavoliūnaitė-Ragauskienė, 2011; Gušauskienė,

1 Jau ši ir kitą bendraautorių straipsnį parengus spausdinti šiame rinkinyje, Konstitucinis Teismas 2024 m. birželio 27 d. nutarimu (TAR, Nr. 11817) nusprendė, kad šis teisinis reguliavimas neprieštarauja Konstitucijai, nes, be kita ko, administracinių nusižengimų ir baudžiamasis procesas iš esmės skiriasi nuo civilinio proceso, kuriame bylą teisme inicijavusi ir ją pralaimėjusi šalis privalo kitai ginčo šaliai atlyginti bylinėjimosi teisme išlaidas.

Panomariovas, 2021), Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimo ir susijusių ANK pakeitimų apžvalgų (Miliuvienė, 2021; Novikovas, 2022, p. 107–109), kitų autorių dėmesys šiam institutui buvo epizodinis, – tiek, kiek siejosi su pagrindiniais jų tyrimų objektais (pavyzdžiui, Goda, 2002, p. 48–49; Švedas, 2008, p. 69–72). Todėl doktrininė proceso išlaidų kaip instituto analizė daugiausia grindžiama civilinio proceso šaltiniais (pavyzdžiui, Mikelėnas, 1997; Nekrošius, 2002; Laužikas ir kt., 2003, p. 333–358; Laužikas, Iš: Valančius ir kt., 2004, p. 207–252; Driukas, Valančius, 2006; Simaitis, 2007; Brazdeikis, 2011; Brazdeikis, Iš: Mikelėnas ir kt., 2020, p. 227–271).

Taigi, neaiškus baudžiamojo proceso išlaidų teisinis reguliavimas, nenusistovėjusi teismų praktika ir mokslinės doktrinos trūkumas lėmė poreikį giliau paanalizuoti baudžiamojo proceso išlaidų ir jų paskirstymo doktrininį pagrindą. Šio straipsnio tikslas – įvertinti bendruosius baudžiamojo proceso išlaidų, įskaitant išlaidas advokatui, ir jų skirstymo doktrininis ir teisinius pagrindus Lietuvoje. Pagrindinis probleminis klausimas yra toks: kokiomis doktrinos nuostatomis yra pagrįstas arba gali būti pateisinamas proceso išlaidų ir jų skirstymo teisinis reguliavimas Lietuvos baudžiamajame procese? Kokie yra tokio reguliavimo skirtumai nuo kitų teisės šakų? Tokia analizė suteiktų prielaidų diskutuoti ir dėl galimybės išteisintojo išlaidas, patirtas advokato teisinei pagalbai apmokėti, priteisti ne tik iš valstybės, bet tam tikrais atvejais ir iš nukentėjusiojo (civilinio ieškovo). Tai yra kitas šio straipsnio autorių tyrimo objektas, išsamiau analizuojamas kitame šio rinkinio straipsnyje.

Straipsnio tikslo siekiama taikant sisteminės analizės ir lyginamąjį metodus. Pagrindinis atliekant tyrimą taikomas empirinis metodas yra su proceso išlaidomis susijusių Konstitucinio Teismo nutarimų, EŽTT sprendimų, LAT nutarčių baudžiamosiose, administracinių nusižengimų ir civilinėse bylose analizė. Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama baudžiamojo proceso nuostatomis dėl proceso išlaidų paskirstymo, nes, pagal ANK ir teismų praktiką, administracinio nusižengimo bylose sprendžiant bylinėjimosi teisme išlaidų ir išlaidų advokatui nutraukus teiseną teisme klausimus atitinkamai turi būti taikomos BPK nuostatos.

1. PROCESO IŠLAIDŲ INSTITUTO PASKIRTIS IR SKIRSTYMO PAMATINĖS NUOSTATOS

Proceso išlaidų, kaip proceso teisės, institutas yra nustatytas kodifikuotuose įstatymuose: BPK VIII skyriuje „Proceso išlaidos ir jų atlyginimas“, ANK 666 straipsnyje „Administracinių nusižengimų bylų nagrinėjimo teisme išlaidų atlyginimas“, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) VIII skyriuje „Bylinėjimosi išlaidos“ ir Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo (toliau – ABTĮ) VI skyriuje „Bylos

nagrinėjimo išlaidos“. Nepaisant tam tikrų proceso teisės šakų skirtumo, šio instituto supratimas ir teisinis reguliavimas iš esmės grindžiamas tais pačiais doktrininiiais pagrindais. Proceso išlaidos yra susijusios visų pirma su valstybės išlaidomis teismų ir kitų institucijų išlaikymui, antra, šių institucijų ir proceso dalyvių išlaidomis konkrečioje byloje. Sistemiškas proceso išlaidų atlyginimo (skirstymo) teisinis reguliavimas ir vėliau jo tinkamas taikymas sunkiai įsivaizduojamas be proceso išlaidų paskirties (funkcijų) suvokimo ir be teorijų, kuriomis gali būti (yra) grindžiamas proceso išlaidų atlyginimas.

Civilinio proceso teisės literatūroje skiriamos kelios proceso išlaidų instituto funkcijos. Tai (1) kompensavimo funkcija, kuria užtikrinamas dalinis valstybės išlaidų teismams išlaikyti, teisingumui vykdyti atlyginimas, taip pat visiškas ar dalinis proceso šalių išlaidų atlyginimas. Prevencijos funkcija (2) užtikrina, kad prievolės būtų vykdomos, nes jų nevykdančiam asmeniui gali tekti mokėti ir ieškovo patirtas proceso išlaidas. Kita vertus, ši funkcija skatina asmenis nesikreipti į teismą su nepagrįstais reikalavimais, nes tokiu atveju jiems gali tekti mokėti atsakovo patirtas proceso išlaidas. Drausminimo funkcija (3) – kai proceso išlaidos, apimančios pareigą atlyginti ne tik tiesiogines proceso išlaidas, bet ir visus kitos šalies patirtus nuostolius, gali būti skiriamos kaip turinio pobūdžio sankcija už piktnaudžiavimą procesu, siekiant užkardyti tokį elgesį. Reguliacinė funkcija (4) skatina proceso dalyvius rinktis spręsti ginčus ne teismo būdu arba paprastesniais teisminės gynybos būdais. Taikinimo funkcija (5) – kai šalys skatinamos susitarti taikiai. Ir finansinės pagalbos funkcija (6) užtikrina nepasiturinčių asmenų teisių teisminę gynybą, atleidžiant juos nuo proceso išlaidų. Proceso išlaidų paskirties (jų funkcijų darnos) analizė leidžia teigti, kad proceso išlaidų institutas iš esmės padeda užtikrinti proceso veiksmingumą ir kokybę (Laužikas ir kt., 2003, p. 333; Laužikas, Iš: Valančius ir kt., 2004, p. 207; Driukas, Valančius, 2006, p. 300–305; Simaitis, 2007, p. 18, 32–44; Brazdeikis, Iš: Mikelėnas, 2020, p. 228–229).

Be to, civilinio proceso teisės moksle skiriamos ir istoriškai susiformavusios bylinėjimosi išlaidų atlyginimo teorijos, kurių esminiai skirtumai glūdi kaltės (atsakomybės) dėl proceso sampratoje, – tai nubaudo, kompensavimo, priežasties ir teisinės gynybos teorijos (Simaitis, 2007, p. 300–304, 324–333). Pagal nubaudo teoriją, bylinėjimosi išlaidos būdavo atlyginamos taikant baudą (sankciją) šaliai, kurios nenaudai priimtas sprendimas. Trijų kitų teorijų nuostatos formuoja šiuolaikinį proceso išlaidų teisinį reguliavimą. Kompensavimo teorijos esmė yra ta, kad bylinėjimosi išlaidų atlyginimo našta tenka šaliai, pralaimėjusiai bylą, o išlaidų atlyginimo principai, pagal šią teoriją, tiesiogiai išplaukia iš materialiosios teisinės atsakomybės principų, kai paskirstant išlaidas numatomas kompensacinis, atkuriamasis poveikis. Pagal priežasties teoriją, proceso išlaidų atlyginimo našta turėtų priklausyti ne nuo bylos baigties materialiuoju teisiniu požiūriu, bet nuo šalių procesinio elgesio, ir tekti šaliai, atlikusiai neteisėtus procesinius veiksmus arba tokius veiksmus, kurie tapo papildomų išlaidų atsiradimo priežastimi. Pavyzdžiui, ieškovas, nors

ir laimėjęs bylą, bent iš dalies turi padengti proceso išlaidas, jei piktybiškai vilkino bylą, bylos vedimas gerokai pabrango dėl to, kad ieškinyis teismui buvo paduotas pavėluotai, arba jei atsakovas ieškinį pripažino pirmajame teismo posėdyje. Tokiais atvejais proceso išlaidos ieškoviui priskiriamos atsižvelgiant į jo kaltę dėl netinkamo procesinio elgesio, o ne į kaltę materialiuosiuose teisiniuose santykiuose. Teisinės gynybos teorijos šalininkai laikosi nuomonės, kad asmenų, teisme ginančių savo teises, veiksmai preziumuojami kaip teisėti, o iš teisėtų procesinius veiksmus atlikusio proceso dalyvio negali būti priteisiamos proceso išlaidos. Ši „procesinio nekaltumo“ prezumpcija paprastai paneigiama, kai teismas priima sprendimą atitinkamos šalies nenaudai ir paprastai bylinėjimosi išlaidas turi atlyginti ta šalis. Vis dėlto, pagal šią teoriją, nustatčius, kad šalis yra „procesiška“ nekalta (pavyzdžiui, klausimas negali būti išspręstas be teismo), galima taikyti išlaidų skirstymo išimtis. Bet kuriuo atveju reguliuojant proceso išlaidų atlyginimą reikia atsižvelgti į sudėtingą, įvairiais vertybiniais kriterijais grindžiamą, trišalį santykį: byloje dalyvaujantis asmuo – valstybė – byloje dalyvaujantis asmuo (Simaitis, 2007, p. 300–304, 324–333). Teorijoje taip pat įvardijamos bylinėjimosi išlaidų atlyginimo funkcijos – kompensavimo, prevencijos, reguliavimo, baudžiamoji (ten pat, p. 304–305), kurios iš esmės sutampa su pirmiau aptartomis bendrosiomis bylinėjimosi išlaidų instituto funkcijomis.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, kad, pagal visas šiuolaikines proceso išlaidų skirstymo teorijas, pagrindinis principas yra „pralaimėjęs moka“, bet priežasties ir teisinės gynybos teorijos apima ir šio principo taikymo išimtis. Principas „pralaimėjęs moka“ reiškia, kad pralaimėjusi ginčą šalis paprastai turi padengti kitos (laimėjusios) šalies bylinėjimosi išlaidas. Toks pagrindinis proceso išlaidų skirstymo principas įtvirtintas Lietuvos ir daugelio kitų valstybių teisiniame reguliavime. Pagrindas, pagal kurį yra nustatoma laimėjusioji šalis ir atitinkamai paskirstomos bylinėjimosi išlaidos, yra ieškiniu pareikštų materialiuųjų subjektnių reikalavimų išsprendimo rezultatas (CPK 93 straipsnio 1 dalis, 98 straipsnio 1 dalis; Laužikas ir kt., 2003, p. 353; Driukas, Valančius, 2006, p. 359–361; Simaitis, 2007, p. 309–312; Brazdeikis, Iš: Mikelėnas, 2020, p. 265; LAT 2023 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-251-701/2023). EŽTT yra išaiškinęs, kad taisyklės „pralaimėjęs moka“ ir su ja susijusių teisės normų tikslas yra išvengti nereikalingo bylinėjimosi ir nepagrįstai didelių bylinėjimosi išlaidų atgrasant potencialius ieškovus nuo nepagrįstų ieškinių reikšimo ar perdėtų reikalavimų teikimo ir išvengiant su tuo susijusių padarinių. Tokių taisyklių, kuriomis siekiama atgrasyti nuo nepagrįsto bylinėjimosi ir per didelių išlaidų, tikslas visiškai teisėtas – užtikrinti tinkamą teisingumo vykdymą ir apsaugoti kitų asmenų teises (pavyzdžiui, *Klaur v. Croatia* [ECHR], 2013).

Pabrėžtina, kad absoliutus principo „pralaimėjęs moka“ taikymas vis dėlto galėtų būti laikomas prieštaraujančiu teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principams ir lemti neteisingą proceso išlaidų paskirstymą (pavyzdžiui, Simaitis, 2007, p. 311–312; Brazdeikis, Iš: Mikelėnas, 2020, p. 265). Šio principo būtiniosios išimties grindžiamos ne

tik doktrininis, bet ir konstituciniu pagrindu. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių ar laisvių gynimo suponuoja teisėtą lūkestį, kad teismas teisingai ir objektyviai išnagrinės jo bylą, priims motyvuotą ir pagrįstą sprendimą, taip pat ir dėl bylinėjimosi išlaidų paskirstymo; iš Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalies bei konstitucinių teisinės valstybės, teisingumo principų kylantis draudimas įstatymų leidėjui nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuriuo būtų paneigiami teismo įgaliojimai vykdyti teisingumą, reiškia ir tai, kad įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį būtų neleidžiama teismui, atsižvelgusiam į visas bylos aplinkybes, teisingai išspręsti bylos šalių išlaidų paskirstymo klausimo; teisingas bylos šalių išlaidų paskirstymas priklauso nuo bylos šalių sąžiningumo, jų patirtų išlaidų pagrįstumo ir būtinumo, nuo to, kiek jų reikalavimai buvo patenkinti teismui išsprendus bylą, kitų reikšmingų aplinkybių (Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d., 2021 m. kovo 19 d. nutarimai). Taigi, pagal Konstituciją, sprendžiant dėl proceso išlaidų paskirstymo turi būti atsižvelgiama ne tik į tai, kurio proceso dalyvio ginamiems interesams naudingas galutinis teismo sprendimas dėl bylos esmės, bet ir į šalių elgesį procese, kitas aplinkybes. EŽTT taip pat yra konstatavęs, pavyzdžiui, kad taisyklės „pralaimėjęs moka“ taikymas, griežtai laikantis proporcingo bylinėjimosi išlaidų priteisimo pagal patenkintus (atmestus) reikalavimus, bylose dėl neturtinės žalos atlyginimo gali lemti neproporcingą asmens teisės į teisminę gynybą suvaržymą (pavyzdžiui, *Klauz v. Croatia* [ECHR], 2013).

Lietuvos civilinio proceso ir administracinių bylų teisenos proceso išlaidų teisinio reguliavimo analizė rodo, kad kompensavimo teorija grįstas principas „pralaimėjęs moka“ nėra absoliutus ir jį taikant turi būti daromos būtinos išimties. Štai, pagal CPK 93 straipsnio 4 dalį, teismas gali nukrypti nuo bendrųjų šio straipsnio bylinėjimosi išlaidų skirstymo taisyklių atsižvelgdamas į tai, ar šalių procesinis elgesys buvo tinkamas, ir įvertinęs priežastis, dėl kurių susidarė bylinėjimosi išlaidos. Šalies procesinis elgesys laikomas tinkamu, jeigu ji sąžiningai naudojosi procesinėmis teisėmis ir sąžiningai atliko procesines pareigas (CPK 93 straipsnio 4 dalis). Dalyvaujantis byloje asmuo, kuris sąmoningai veikė prieš teisingą ir greitą bylos išnagrinėjimą ir išsprendimą, gali būti teismo įpareigotas atlyginti kitam dalyvaujančiam byloje asmeniui šio patirtus nuostolius (CPK 95 straipsnio 1 dalis). LAT yra išaiškinęs, kad taikant CPK 93 straipsnio 4 dalį svarbi yra kaltė (atsakomybė) dėl proceso. Atsakomybė ir kaltė dėl bylinėjimosi išlaidų nustatoma pagal procesinius šalių santykius, jų procesinį elgesį, taigi vertinamas bylinėjimosi išlaidų priežastingumas, šalių apdairumas ir rūpestingumas atliekant procesinius veiksmus, taip pat ir inicijuojant patį bylos procesą, t. y. paduodant ieškinį (pavyzdžiui, LAT 2023 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-251-701/2023).

Lietuvos civiliniame procese aiškiai įtvirtinta ir proceso išlaidų drausminimo funkcija. Antai dalyvaujantis byloje asmuo, kuris nesąžiningai pareiškė nepagrįstą ieškinį

(apeliacinį ar kasacinį skundą, prašymą atnaujinti procesą, pateikė kitą procesinį dokumentą), taip pat gali būti teismo įpareigotas atlyginti kitam dalyvaujančiam byloje asmeniui šio patirtus nuostolius (CPK 95 straipsnio 1 dalis).

Administracinių bylų teisenoje, sprendžiant proceso išlaidų ir jų skirstymo klausimą, laikomasi principinės nuostatos, kad proceso šalis, kurios naudai priimtas sprendimas, turi teisę gauti iš kitos proceso šalies savo išlaidų atlyginimą (ABTĮ 40 straipsnis), t. y. kaip pagrindinis taikomas ir principas „pralaimėjęs moka“. Be to, šiame straipsnyje įtvirtintos šio principo išimtys, analogiškos nurodytoms CPK 93 straipsnio 4 dalyje.

Manytina, kad proceso išlaidų teisinis reguliavimas BPK yra ne toks aiškus. Tas pat pasakytina ir apie proceso išlaidų, patirtų tiriant ir nagrinėjant administracinius nusižengimus, paskirstymo reguliavimą: ANK 666 straipsnio, reglamentuojančio administracinių nusižengimų bylų nagrinėjimo teisme išlaidų atlyginimą, 1 dalyje nustatyta, kad tokioms išlaidoms atlyginti su atitinkamais būtiniais pakeitimais taikomos BPK nuostatos. Reguluojant baudžiamojo proceso išlaidas, iš esmės turi būti laikomasi bendrųjų proceso išlaidų instituto paskirtį įgyvendinančių funkcijų ir jų skirstymo teorijų, bet svarstyta, ar baudžiamojo proceso paskirtis ir jo organizavimo principai nesuteikia pagrindo nustatyti specialių proceso išlaidų skirstymo taisyklių.

2. PROCESO IŠLAIDŲ FUNKCIJŲ IR JŲ SKIRSTYMO PRINCIPŲ VEIKIMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESU

Nors kartais kyla diskusijų dėl kai kurių valstybės patiriamų išlaidų, susijusių su teisingumo sistemos funkcionavimu ir praradimais dėl nusikalstamų veikų, galimo platesnio priteisimo iš kaltųjų asmenų (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. vasario 25 d. nutarimas Nr. 189), vis dėlto paprastai Vakarų Europos teisės tradicija besiremiančiose valstybėse visuomenės saugumo užtikrinimas ir teisės ginamų gėrių apsauga laikoma valstybės reikalu, įgyvendinamu per viešąsias funkcijas, kurios kaip viešoji paslauga finansuojamos iš valstybės biudžeto (Kavoliūnaitė-Ragauskienė, 2011, p. 59–60). Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „nusikaltimų užkardymas, tyrimas, nustatymas yra nuolatinė valstybės funkcija, kuri turi būti finansuojama valstybės lėšomis“ (Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas). Tai savaime nepaneigia galimybės po to priteisti iš nuteistojo reikšmingą dalį tokių valstybės patirtų išlaidų (Kavoliūnaitė-Ragauskienė, 2011, p. 75). Kita vertus, atsiranda ir prielaidų iš valstybės lėšų atlyginti patirtas išlaidas asmenims, dalyvaujantiems baudžiamajame procese.

Baudžiamajame procese kai kurios valstybės patirtos išlaidos, jei tai nustatyta įstatyme, gali būti kompensuojamos ir jas paprastai turi padengti nuteistasis (atskirais atvejais – ir asmuo, dėl kurio baudžiamasis procesas buvo nutrauktas) pagal teismo spren-

dimą, pagrįstą bylos rezultatais. Valstybės patirtų proceso išlaidų išieškojimas iš nuteistojo nėra laikomas papildoma bausme ar nuteistajam skiriama baudžiamojo poveikio priemone. Iš lyginamųjų tyrimų matyti, kad Europos valstybės paprastai arba įpareigoja teismą priteisti iš kaltojo asmens procedūrines išlaidas ir nustato atvejus, kada teismas gali atleisti asmenis nuo tokios pareigos (pavyzdžiui, dėl sunkios materialinės padėties ar kitų priežasčių), arba numato teismo diskreciją iš kalto asmens priteisti proceso išlaidas. Taigi vienais atvejais teismas privalo pagrįsti, dėl ko įpareigoja asmenis sumokėti valstybei jos patirtas išlaidas, kitais atvejais – dėl ko atleidžia asmenį nuo pareigos sumokėti išlaidas (Kavoliūnaitė-Ragauskienė, 2011, p. 63, 75; Gušauskienė, Panomariovas, 2021, p. 86).

BPK 103 straipsnio 1–4 punktuose gana smulkiai aprašomos liudytojų, nukentėjusiųjų, ekspertų, specialistų ir vertėjų dėl dalyvavimo procese patirtos išlaidos, kurios paprastai atlyginamos ikiteisminio tyrimo įstaigų, prokuratūros ar teismo lėšomis, taigi jas atlygina valstybė (BPK 104 straipsnio 1 dalis). Proceso išlaidomis laikomos ir daiktų laikymo ar persiuntimo išlaidos (BPK 103 straipsnio 5 punktas).

Pagal BPK 103 straipsnio 6 punktą, proceso išlaidos taip pat yra kitos išlaidos, kurias ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teisėjas ar teismas pripažįsta proceso išlaidomis. Jei įstatymų leidėjas nepateikia baigtinio proceso išlaidų sąrašo (minėtosios kitos išlaidos), viena vertus, yra pavojus pernelyg išplėsti paprastai iš nuteistojo priteistinių proceso išlaidų turinį. Pavyzdžiui, teismų tokiomis išlaidomis yra pripažįstamos išlaidos asmens ekstradicijai ar perdavimui pagal arešto orderį, nors tokia praktika G. Švedo yra kritikuojama ir nurodoma, kad taip nepagrįstai išplečiamas baudžiamojo proceso išlaidų turinys (Švedas, 2008, p. 71–72). Kita vertus, teismo diskrecija pripažinti ir kitas proceso dalyvių realiai patirtas būtinas ir pagrįstas išlaidas kaip atlygintinas proceso išlaidas užtikrina teisę į veiksmingą teisminę gynybą ir į realiai patirtų išlaidų dėl privalomo dalyvavimo baudžiamajame procese kompensavimą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagal BPK išlaidos proceso šalių teisinei pagalbai reguliuojamos atskirai. Jos bus aptariamoms vėliau.

Teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, turi teisę nuspręsti išieškoti iš nuteistojo proceso išlaidas, išskyrus išlaidas, skirtas mokėti vertėjui, ir išlaidas, patirtas atliekant nepilnamečio įtariamojo ar nepilnamečio kaltinamojo individualų vertinimą (BPK 105 straipsnio 1 dalis). Taigi taikomas bendras principas „pralaimėjęs moka“.

Tokias bendras proceso išlaidų skirstymo taisykles pirmiausia lemia kompensavimo teorija. Kartu šiuo atveju proceso išlaidos ir jų skirstymo taisyklės atlieka ir prevencinę funkciją, nes skatina asmenis nenusikalsti tuo požiūriu, kad kaltais pripažintiems asmenims gali tekti apmokėti valstybės ir kitų proceso dalyvių patirtas proceso išlaidas.

Be to, nustatant bendrosios taisyklės išimtis yra laikomasi teisinės gynybos, priešasties teorijų. Pavyzdžiui, nemokamas vertėjo dalyvavimas yra viena iš pagrindinių

kaltinamojo, nesuprantančio kalbos, kuria vyksta baudžiamasis procesas, procesinių garantijų, už kurių atsakinga valstybė.

BPK 105 straipsnio 5 dalyje nustatyta bendroji taisyklė, kad kai asmuo, iš kurio turi būti išieškotos proceso išlaidos, jų mokėti neišgali, proceso išlaidos apmokamos iš valstybės lėšų, taigi aiškiai įvardyta proceso išlaidų finansinės pagalbos funkcija.

BPK, vadovaujantis priežasties teorija, taip pat nustatomos proceso išlaidų paskirstymo taisyklės, kurių esmė – užkardyti piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis arba procesinių pareigų nevykdymą: pavyzdžiui, išlaidos, atsiradusios dėl tyrimo ar nagrinėjimo atidėjimo dėl to, kad kuris nors iš proceso dalyvių be svarbios priežasties neatvyko, išieškomos iš neatvykusio proceso dalyvio (BPK 105 straipsnio 4 dalis).

Grįžtant prie pagrindinio proceso išlaidų paskirstymo principo „pralaimėjęs moka“, reikėtų pabrėžti, kad proceso išlaidų paskirstymo teisinis reguliavimas asmens išteisinimo atveju, taip pat ir jo doktrininis pagrindas, nėra toks aiškus.

Baudžiamąjo proceso atveju kaltinimą palaikantys valstybės įgalioti asmenys – prokurorai, administracinių nusižengimų atveju – valstybės institucijos pareigūnai, tradiciškai nelaikomi bylos šalimis, taigi laikoma, kad išlaidas patiria valstybė, kuriai jie atstovauja. BPK 105 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad, kai procesas nutraukiamas ar kaltinamasis išteisinamas, proceso išlaidos apmokamos iš valstybės lėšų teisės aktų nustatyta tvarka. Taigi sprendžiant išlaidų paskirstymo klausimą kaltinimo šalimi plačiąja prasme baudžiamajame procese laikoma valstybė. Šiuo atveju proceso išlaidų skyrimas atlieka ir prevencinę funkciją, nes skatina valstybę, veikiančią per prokurorą, pavyzdžiui, nereikšti nepagrįstų kaltinimų, nes tokiu atveju gali tekti iš valstybės lėšų mokėti pirmiau minėtąsias proceso dalyvių patirtas ir (tam tikrais atvejais, kuriuos taip pat aptarsime) išteisinto asmens patirtas proceso išlaidas.

Kaltinto asmens išteisinimo atveju iš nukentėjusiojo paprastai nėra priteisiamos jokios aptartosios proceso išlaidos, taip pat ir išteisintojo patirtos. Tokį reguliavimą galima pateisinti teisinės gynybos teorija, pagal kurią preziumuojama, kad asmens, nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, pažeistų teisių gynybos mechanizmas yra valstybės vykdomas oficialumo principu grindžiamas baudžiamasis procesas. Tiesa, BPK 105 straipsnio 6 dalyje yra įtvirtinta nuostata: kai kaltinamasis išteisinamas baudžiamojoje byloje, pradėtoje tik pagal nukentėjusiojo pareiškimą, teismas turi teisę nuspręsti, kad visas proceso išlaidas ar jų dalį apmoka asmuo, pagal kurio pareiškimą buvo pradėtas procesas. Sistemiškai aiškinant BPK reguliavimą, manytina, kad šiuo atveju kalbama apie privačiai viešojo kaltinimo bylas, kurias paprastai gali inicijuoti tik pats nukentėjusysis (BPK 167 straipsnis).

BPK 105 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta nuostata: kai procesas nutraukiamas, nes nukentėjusysis susitakė su įtariamuoju ar kaltinamuoju, prokuroras ar teismas turi teisę nuspręsti, kad proceso išlaidas turi sumokėti įtariamasis, kaltinamasis ir nukentėjusysis

arba vienas iš jų. Ši nuostata gali būti vertinama ir kaip įgyvendinanti proceso išlaidų reguliavimu atliekamą proceso dalyvių taikinimo funkciją. Proceso nutraukimas sudaro prielaidas patirti mažesnių proceso išlaidų ir skatina kaltinamąjį ir nukentėjusįjį susitaikyti.

Baudžiamajame procese netiesiogiai veikia ir proceso išlaidų reguliacinė funkcija, skatinanti įtariamąjį (kaltinamąjį) rinktis paprastesnes, mažiau išlaidų reikalaujančias proceso formas, kaip antai teismo baudžiamasis įsakymas (BPK 418–425 straipsniai), sutrumpintas įrodymų tyrimas (BPK 273 straipsnis), kurios ne tik teikia bausmės mažinimo garantiją (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 64¹ straipsnis), bet ir lemia mažesnes proceso išlaidas.

BPK yra įtvirtintos kai kurios priemonės, užkardančios proceso dalyvių piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis, pavyzdžiui, kaltinamojo ir kitų asmenų pašalinimas iš posėdžių salės, prokuroro, gynėjo nušalinimas (BPK 259 straipsnis), baudos ar arešto skyrimas asmeniui, nevykdančiam ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo teisėtų nurodymų ar trukdančiam tirti bei nagrinėti baudžiamąją bylą (BPK 163 straipsnis). Vis dėlto šiame kodekse nėra nustatyta tokių griežtų priemonių, skirtų piktnaudžiavimui užkardyti, kurios būtų analogiškos įtvirtintoms CPK 95 straipsnyje. Pagal šį straipsnį, nepriklausomai nuo bylos baigties, gali būti taikomas visiškas nuostolių atlyginimas, t. y. ne tik tiesioginių nuostolių – patirtų proceso išlaidų, bet ir kitų nuostolių, pavyzdžiui, negautų pajamų priteisimas tame pačiame procese iš piktnaudžiaujančio procesinėmis teisėmis proceso dalyvio (1 dalis), baudos skyrimas tokiam proceso dalyviui (2 dalis). Visos proceso išlaidų instituto normos proceso dalyvių elgesiui daro didesnę ar mažesnę poveikį, įskaitant drausminamąjį, bet proceso išlaidų apmokėjimo drausminamoji funkcija apima pirmiau nurodytas griežčiausias priemones. Tai leidžia daryti išvadą, kad baudžiamajame procese ši funkcija iš esmės neužtikrinama.

Apibendrinus pirmiau aptartųjų baudžiamojo proceso išlaidų skirstymą matyti, kad, nepaisant baudžiamojo proceso paskirties, t. y. valstybės įsipareigojimo, net nesant konkretaus nukentėjusio asmens ar jo valios išreiškimo, išaiškinti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą tam, kad kaltas asmuo būtų nubaustas, o niekas nekaltas nebūtų nuteistas (BPK 1 straipsnio 1 dalis; Ažubalytė, 2010; Girdauskas, 2013; Merkevičius, 2018), baudžiamajame procese taip pat taikomas pagrindinis proceso išlaidų paskirstymo principas „pralaimėjęs moka“. Priėmus apkaltinamąjį nuosprendį iš nuteisotojo paprastai gali būti priteisiamos atlyginti BPK tiesiogiai aptartos proceso išlaidos ir kitos išlaidos, kurias atlygintinomis pripažįsta teismas.

Baudžiamojo proceso išlaidų reguliavimui, nustatant pagrindinės taisyklės išimtis, įtaką daro ir kitos doktrinoje pripažįstamos proceso išlaidų skirstymo teorijos, išskyrus drausminamąjį proceso išlaidų funkciją, kuri iš esmės neveikia.

Svarbus baudžiamojo proceso išlaidų skirstymo ypatumas yra tas, kad valstybė, nors ir formaliai nelaikoma proceso šalimi, ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu prisiima pareigą atlyginti kitų proceso dalyvių dėl dalyvavimo procese patirtas išlaidas, o priėmus apkaltinamąjį nuosprendį šios, BPK 103 straipsnyje nurodytos, proceso išlaidos valstybei gali būti priteisiamos iš nuteistojo. Kadangi šiuo atveju papildoma šalimi laikomas ir nukentėjęs, jam taip pat gali būti iš nuteistojo priteisiamos patirtos išlaidos. Proceso išlaidų skirstymas asmens išteisinimo atveju yra nevisiškai sureguliuotas: proceso šalimi plačiaja prasme laikoma valstybė, kuri apmoka proceso išlaidas, patirtas proceso dalyvių, o nukentėjęs paprastai nelaikomas pralaimėjusia šalimi, kuri turi padengti proceso išlaidas. Tai taip pat yra svarbus baudžiamojo proceso išlaidų skirstymo ypatumas.

3. BAUDŽIAMOJO PROCESO IŠLAIDŲ SAMPRATOS YPATUMAI

Procese paskirstomos išlaidos priklauso ir nuo šių išlaidų sampratos, t. y. kas laikoma proceso išlaidomis. Įvertinus sistemaiškai, galima įvardyti du esminius baudžiamojo proceso išlaidų instituto skirtumus palyginti su civiliniu procesu: tai žyminio mokesčio ir išlaidų advokatu reguliavimas.

Civiliniame procese bylinėjimosi išlaidas sudaro žyminis mokestis ir išlaidos, susijusios su bylos nagrinėjimu (CPK 79 straipsnio 1 dalis). Žyminis mokestis – tai proceso įstatyme numatyta pinigų suma, kurią šalys, tretieji asmenys, pareiškėjai ir kiti suinteresuoti asmenys turi sumokėti už įstatyme nustatytus teismo atliekamus procesinius veiksmus, pavyzdžiui, mokestis paduodant ieškinį, priešieškinį, apeliacinį ar kasacinį skundą (CPK 80 straipsnis). Pagrindinė šio mokesčio funkcija – iš dalies kompensuoti valstybės išlaidas teismų sistemai išlaikyti, perkeliant jų dalį proceso dalyviams. Su teismo procesu susiję mokesčiai egzistuoja kone visose Europos Sąjungos valstybėse. Kita vertus, Lietuvoje žyminio mokesčio dydžiai buvo didinti ir jų taikymo sritis išplėsta siekiant, visų pirma, kovoti su nepagrįstu, nesąžiningu bylinėjimusi (Simaitis, 2007, p. 45, 79–134; Brazdeikis, Iš: Mikelėnas ir kt., 2020, p. 230–231). Žyminis mokestis, kaip proceso išlaidų dalis, atlieka ir kitas pirmiau aptartas šių išlaidų instituto funkcijas (pavyzdžiui, Nekrošius, 2002, p. 105), toks mokestis taikomas ir administracinių bylų teisenoje (ABTĮ 34 straipsnis).

BPK žyminis mokestis nenustatytas. Tai dera su pirmiau nurodyta Konstitucinio Teismo jurisprudencijos nuostata, kad nusikaltimų užkardymas, tyrimas, nustatymas yra nuolatinė valstybės funkcija, kuri turi būti finansuojama valstybės lėšomis.

Atidžiau įvertinus matyti, kad funkcinis žyminio mokesčio skirtumas tarp baudžiamojo ir civilinio proceso nėra toks didelis. CPK nustatytos įvairios žyminio mokesčio

lengvatos, kai šis mokestis gali būti netaikomas. Antai nuo šio mokesčio atleidžiamas prokuroras, valstybės ir savivaldybių institucijos bei kiti asmenys, kai ieškinys pareiškiamas arba pareiškimas paduodamas siekiant apginti viešąjį, valstybės arba savivaldybės interesus, – toje bylos dalyje, kurioje siekiama apginti viešąjį, valstybės arba savivaldybės interesą (CPK 83 straipsnio 1 dalies 5 punktas). Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad valstybės, kaip visos visuomenės politinės organizacijos, paskirtis yra užtikrinti žmogaus teises ir laisves, garantuoti viešąjį interesą, todėl vykdydama savo funkcijas ir veikdama visos visuomenės interesais valstybė turi priedermę užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių, kitų Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių, kiekvieno asmens ir visos visuomenės veiksmingą apsaugą nuo nusikalstamų kėsinių. Pagal Konstituciją, valstybė – visos visuomenės organizacija, privalanti garantuoti viešąjį interesą, – turi ne tik teisę, bet ir priedermę imtis įvairių teisėtų priemonių, užkertančių kelią nusikaltimams, ribojančių ir mažinančių nusikalstamumą (pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2023 m. spalio 12 d. nutarimas). Taigi prokurorui pareiškiant ir palaikant kaltinimą teisme asmeniui dėl nusikalstamos veikos ginamas viešasis interesas, todėl nuoseklu, kad nei baudžiamajame, nei civiliniame procese prokurorui, ginančiam viešąjį interesą, netaikomas žyminis mokestis.

Nuo žyminio mokesčio taip pat atleidžiami ieškovai bylose dėl nusikalstama veika padarytos turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo (CPK 83 straipsnio 1 dalies 4 punktas). Šia proceso teisės norma taip pat siekiama neapmokestinti teisme nagrinėjamų reikalavimų, kurių pareiškia asmenys, galėję savo procesines teises įgyvendinti baudžiamojame procese tvarka, pagal kurią žyminis mokestis nemokamas. Be to, valstybė suinteresuota, kad nuo nusikalstamų veiksmų nukentėję asmenys galėtų nevaržomai iš tokias neteisėtas veikas padariusio asmens reikalauti žalos atlyginimo (Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. sausio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-41-464/2018). Šiuo atžvilgiu nuoseklu tai, kad ir baudžiamajame procese nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui nėra nustatyta žyminio mokesčio, siejamo su reikalavimu atlyginti žalą. Pagal CPK 83 straipsnio 2 dalį, asmenys, kuriems taikomas atleidimo nuo žyminio mokesčio institutas, nuo šio mokesčio atleidžiami už ieškinių, priešieškinių, pareiškimų, apeliacinių ir kasacinių skundų, taip pat už prašymų dėl proceso atnaujinimo padavimą. Taigi dėsninga, kad ir prokuroras, gindamas viešąjį interesą dėl nusikalstamos veikos, ir nukentėjęsysis, pareiškiantis ieškinį dėl nusikalstamos veikos, atleidžiami nuo žyminio mokesčio ir paduodami apeliacinius ar kasacinius skundus civiliniame ar baudžiamajame procese. Taigi žyminio mokesčio neįtraukimas į baudžiamojame procese išlaidų institutą laikytinas teisiškai pagrįstu skirtumu palyginti su civiliniu procesu.

Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad aptartaisiais atvejais nuo žyminio mokesčio civiliniame procese atleidžiami tik ieškovai. Atsakovai pagal ieškinius dėl nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo nėra atleidžiami nuo žyminio mokesčio ir iš jų gali būti priteisiamas žyminis mokestis, nuo kurio yra atleistas ieškovas (CPK 96 straipsnio

1 dalis; pavyzdžiui, LAT 2021 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-243-943/2021). Toks skirtingas atsakovo teisinės padėties reguliavimas baudžiamajame ir civiliniame procesuose iš dalies gali būti paaiškinamas tuo, kad aptariamaisiais atvejais civilinis procesas paprastai vyksta po baudžiamojo proceso, kuriame jau nustatyti nusikalstama veika sukelti padariniai. Tačiau tokiais atvejais galimos atsakovo papildomos procesinės išlaidos priklauso nuo nukentėjusiojo valios pasirinkti reikšti ieškinį ne baudžiamajame, bet civiliniame procese. Jei visi su ieškiniu dėl žalos, padarytos nusikalstama veika, susiję klausimai būtų sprendžiami baudžiamajame procese, atsakovui nekiltų pareigos mokėti žyminį mokestį. Toks skirtingas reguliavimas gali kelti abejonių, bet kartu rodo, kad valstybė baudžiamajame procese prisiima didesnę išlaidų našta, net jei ji būtų susijusi tik su civilinio ieškinio nagrinėjimu. Kita vertus, civilinio ieškinio pagrindą ir patenkinimo baudžiamajame procese prielaidas paprastai sudaro visų pirma kaltinamojo baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamą veiką nustatymas, todėl kaltinamajam užtikrinant teisę į teisminę gynybą nuo pateikto kaltinimo be žyminio mokesčio sudaromos prielaidos kartu be papildomų išlaidų gintis ir nuo pareikšto civilinio ieškinio. Taigi toks skirtingas reguliavimas ir šiuo aspektu laikytinas pagrįstu.

Surenkamo žyminio mokesčio sumos sudaro tik nedidelę dalį teismų sistemai finansuoti reikalingų lėšų. Tinkamai finansuoti teismų sistemą yra konstitucinė valstybės pareiga (pavyzdžiui, Simaitis, 2007, p. 92–94; Brazdeikis, Iš: Mikelėnas ir kt., 2020, p. 230). Taigi ir šia prasme tarp baudžiamojo proceso, kuriame žyminio mokesčio nenumatoma, ir civilinio proceso nėra didelio atotrūkio. Vis dėlto konkrečioje byloje šis skirtumas gali sukelti reikšmingų padarinių (pavyzdžiui, pirmiau nurodytoje byloje iš atsakovo priteistas daugiau nei 11 tūkstančių eurų žyminis mokestis). V. Mikelėnas ir V. Nekrošius yra pabrėžę, kad per didelis žyminis mokestis gali nepagrįstai apriboti teisę į teisminę gynybą, užkirsti asmeniui kelią keiptis į teismą dėl finansinių priežasčių, taip pat versti jį ieškoti kitų, pigesnių, bet ne visada teisėtų gynybos būdų, kurie yra draudžiami (Mikelėnas, 1997, p. 263; Nekrošius, 2002, p. 104). Literatūroje nurodoma, kad per dideli žyminiai mokesčiai gali būti prilyginami valstybinio reketo formai (Mikelėnas, 1997, p. 264). Taigi dar aiškesnė išvada, kad šiuo požiūriu skirtingas proceso išlaidų reguliavimas baudžiamajame procese, kuriame apskritai nenumatoma žyminio mokesčio, yra reikšmingas.

Kitas baudžiamojo proceso išlaidų sampratos skirtumas nuo įprastos civiliniame procese yra susijęs su išlaidų advokatui pripažinimo proceso išlaidomis ir jų skirstymo reguliavimu.

Yra šalių, kuriose išlaidos advokatams paprastai nėra paskirstomos proceso šalims (pavyzdžiui, JAV, Belgijoje, Japonijoje; Simaitis, 2007, p. 309–312), o Lietuvos civiliniame procese išlaidos advokatui priskirtos proceso išlaidoms ir joms taip pat taikomos bendrosios proceso išlaidų skirstymo taisyklės, įskaitant principą „pralaimėjęs moka“. Tai reglamentuota gana aiškiai: pagal CPK 88 straipsnio 1 dalies 6 punktą, išlaidoms,

susijusioms su bylos nagrinėjimu, priskiriamos išlaidos advokato ar advokato padėjėjo pagalbai apmokėti. CPK 98 straipsnyje, skirtame išlaidų advokato ar advokato padėjėjo pagalbai apmokėti atlyginimui, pakartotas principas „pralaimėjęs moka“, nenustatant jo išimčių. Kadangi šios išlaidos aiškiai priskirtos prie bylinėjimosi išlaidų, kurių skirstymui taikomos minėtosios išimtys, šios išimtys taikytinos ir skirstant išlaidas advokatui. Laimėjusios šalies išlaidų advokatui atlyginimas faktiškai gali būti mažinamas ir taikant CPK 95 straipsnio 1 dalį, kurioje nustatoma pareiga atlyginti nuostolius už piktnaudžiamą procesinėmis teisėmis.

Pagal ABTĮ 39 straipsnio 1 dalies 2 punktą, prie bylos nagrinėjimo išlaidų taip pat aiškiai priskiriamos išlaidos advokatui, todėl šios išlaidos skirstomos pagal bendrąsias proceso išlaidų atlyginimo taisykles, įtvirtintas ABTĮ 40 straipsnyje.

Sisteminiis BPK normų aiškinimas leidžia teigti, kad išlaidų advokatui reguliavimas yra painus ir neatitinka kokybiško įstatymo kriterijų. BPK 103 straipsnyje „Proceso išlaidos“ nėra kalbama apie išlaidas advokatui. Nors, kaip minėta, išlaidų sąrašas nėra baigtinis, nes proceso išlaidomis gali būti pripažintos ir kitos išlaidos, gali kilti klausimas, ar pagal BPK 103 straipsnio 6 punktą išlaidos advokatui gali būti pripažintos proceso išlaidomis? Net ir teigiamo atsakymo atveju toks reguliavimas nebūtų vienareikšmis, nes išlaidų advokatui priskyrimas proceso išlaidoms priklausytų nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo sprendimo. Kita vertus, BPK 104, 105 straipsniuose reglamentuojami įvairūs proceso išlaidų klausimai, taip pat susiejamos išlaidos iš esmės tik su BPK 103 straipsnyje nustatytomis.

Tame pačiame BPK VIII skyriuje „Proceso išlaidos ir jų atlyginimas“ įtvirtintas 106 straipsnis, kuriame reglamentuojamas advokato darbo apmokėjimas. Netrukus po BPK priėmimo paskelbtame šio kodekso komentare paaiškinta, kad baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens, jo šeimos narių ar artimųjų išlaidos, turėtos savo iniciatyva kviesto ir procese dalyvaujančio advokato teisinėms paslaugoms atlyginti, pagal baudžiamoją proceso įstatymą nelaikomos proceso išlaidomis ir nenumatoma išlaidų advokatui priteisimo išteisinimo atveju (Goda, Merkevičius, Iš: Goda (red.), 2003, p. 268). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo taip pat laikytasi nuostatos, kad advokato darbo apmokėjimą reguliuoja specialiosios normos (BPK 106 straipsnis), todėl baudžiamosiose ir administracinių nusižengimų bylose proceso išlaidomis pagal BPK 103 straipsnį šis atlyginimas nepripažintinas (2020 m. birželio 30 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-35-788/2020); sistemiškai aiškinant BPK nuostatas taip pat daryta išvada, kad BPK 106 straipsnio 1 dalies norma yra specialioji BPK 105 straipsnio 5 dalies normos atžvilgiu, todėl išteisiniojo patirtų išlaidų savo nuožiūra pasikviesto (pasirinkto) advokato paslaugoms apmokėti atlyginimas (apmokėjimas) iš valstybės lėšų nepriteistinas (pavyzdžiui, 2019 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-308-648/2019, 2020 m. birželio 30 d. nutartis administracinio nusižengimo by-

loje Nr. 2AT-35-788/2020). Tokia praktika buvo formuojama iki minėtojo Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimo, kuriame įteisintas išlaidų advokatui priteisimas išteisintajam. Konstitucinis Teismas šiame nutarime taip pat laikėsi pozicijos, kad pagal BPK 106 straipsnį įtvirtintą specialiąją normą išlaidos advokatui išteisinimo atveju negali būti priteisiamos remiantis bendrosiomis normomis, t. y. proceso išlaidas reglamentuojančiu BPK 103 straipsniu ir 105 straipsnio 5 dalimi, kuriuose numatoma, kad proceso išlaidos išteisinimo atveju apmokamos iš valstybės lėšų.

Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, kad LAT praktika dėl galimybės taikyti BPK 105 straipsnį priteisiant išlaidas advokatui yra skirtinga. Antai kol nebuvo panaikintas privataus kaltinimo institutas, privataus kaltinimo bylose išteisintajam išlaidos advokatui buvo priteisiamos iš nukentėjusiojo (privataus kaltintojo) taikant BPK 105 straipsnio 6 dalį, kurioje nustatoma, kad, kai kaltinamasis išteisinamas baudžiamojoje byloje, pradėtoje tik pagal nukentėjusiojo pareiškimą, teismas turi teisę nuspręsti, jog visas proceso išlaidas ar jų dalį apmoka asmuo, pagal kurio pareiškimą buvo pradėtas procesas (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 24 d. nutartis kasacinėje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-242-303/2017).

Tokios teismų praktikos pavyzdžių galima rasti ir naujausioje LAT praktikoje. Atitinkamai taikant šią nuostatą priteistos išlaidos advokatui ir administracinių nusižengimo teisenoje. Taigi išlaidos advokatui interpretuotos kaip baudžiamojo proceso išlaidų sudedamoji dalis, paskirstoma remiantis BPK 103 ir 105 straipsniais, o ne BPK 106 straipsniu, kuriame nustatytas specialus tokių išlaidų skirstymo reguliavimas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 28 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-9-489/2023). Kitoje byloje, kurioje atsisakyta priteisti išlaidas advokatui, be kita ko, pasisakyta, kad, nors BPK 103 straipsnyje tiesiogiai nėra nurodyta, teismų praktikoje proceso išlaidoms taip pat priskiriamos bylos nagrinėjimo teisme metu asmens patirtos išlaidos advokato paslaugoms apmokėti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-489/2023).

Taigi toks skirtingas BPK 106 straipsnio santykio su BPK 105 straipsnio 5 ir 6 dalimis aiškinimas yra nenuoseklus ir prieštaringas. Vienu atveju tvirtinama, kad išlaidų advokatui apmokėjimą reguliuojanti norma (BPK 106 straipsnis) yra specialioji bendrųjų normų (taip pat ir įtvirtintų BPK 105 straipsnyje) atžvilgiu, kitu atveju sprendžiant išlaidų advokatui atlyginimo klausimą vadovaujamosi bendrąja, t. y. BPK 105 straipsnyje įtvirtinta, nuostata.

Darytina išvada, kad dėl tokio prieštaringo reguliavimo sunku formuoti vienodą jo taikymo praktiką pasitelkus teisės aiškinimo metodus. Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja reikalavimą įstatymų leidėjui įstatymuose nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris būtų aiškus, suprantamas, neprieštaringas, teisės aktų formuluotės būtų tikslios, užtikrinamas teisės sistemos

nuoseklumas ir vidinė darna (pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas).

Išlaidų advokatai santykis su proceso išlaidomis nėra nauja problema. Panaši situacija buvo susiklosčiusi dėl išlaidų advokatai pagal anksčiau galiojusį Civilinio proceso kodeksą, kurio 101 straipsnyje buvo nustatyta, kad teismo išlaidas sudaro žyminis mokestis ir išlaidos, susijusios su bylos nagrinėjimu, bet 108 straipsnis, apibrėžiantis pastarąsias išlaidas, neapėmė išlaidų advokatai, kurių skirstymo taisyklės buvo nustatytos atskirame 113 straipsnyje. Naujame CPK šis nesuderinamumas pašalintas (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2001; Driukas, Valančius, 2006, p. 303–304), jį derėtų pašalinti ir BPK.

4. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO IR LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJOS ĮTAKA IŠTEISINTOJO IŠLAIDŲ ADVOKATUI SKIRSTYMIUI REGULIUOTI

ATPK nebuvo įtvirtinta teisė administracinėn atsakomybėn trauktam asmeniui gauti išlaidų advokatai atlyginimą, kai teismas, išnagrinėjęs skundą dėl institucijos asmeniui paskirtos nuobaudos, nutraukia administracinio nusižengimo bylą. Aiškinant tuo metu galiojusį reguliavimą, pagal kurį tokias bylas nagrinėjo administraciniai teismai, teisineje literatūroje buvo pateiktas siūlymas užtikrinti tokių išlaidų priteisimą trimis alternatyviais būdais: 1) keisti įstatyme įtvirtintą reguliavimą; 2) keisti Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktiką ir priteisti minėtas išlaidas remiantis ABTĮ nuostatomis; 3) kreiptis į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar ATPK tiek, kiek nenumato išlaidų advokatai priteisimo aptartuoju atveju, neprieštarauja Konstitucijai (Poška, 2006, p. 107–112). Lietuvos teisės moksle taip pat buvo išsakyta mintis, kad „remiantis lygia-teisiškumo principu, tuo atveju, jeigu iš asmens bus reikalaujama atlyginti su jo nuteisimu susijusias išlaidas, toks pats reikalavimas būtų keliamas ir valstybei: jei asmuo nėra nuteisiamas, jis turėtų turėti teisę reikalauti atlyginti jam padarytas susijusias išlaidas“ (Kavoliūnaitė-Ragauskienė, 2011, p. 67). Ši idėja nebuvo išplėtotą – nei doktrinoje, nei įstatymų leidybos kontekste.

Padėtis pasikeitė, kai Konstitucinis Teismas 2021 m. kovo 19 d. nutarimu pripažino, kad Konstitucijos 30 straipsnio 1 daliai, 31 straipsnio 6 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui prieštaravo: 1) ATPK 302¹ straipsnis (2010 m. lapkričio 18 d. redakcija) tiek, kiek jame nebuvo nustatyta, kad, teismui nusprendus nutraukti administracinio teisės pažeidimo bylą nenustačius administracinio teisės pažeidimo įvykio ar sudėties, asmeniui, atsižvelgiant į bylos aplinkybes, atlyginamos būtinos ir pagrįstos išlaidos advokatai; 2) BPK 106 straipsnis (su 2020 m. birželio 26 d. pakeitimu) tiek, kiek pagal jį asmeniui, dėl

kurio priimtas išteisinamasis nuosprendis, atsižvelgiant į bylos aplinkybes, nėra atlyginamos būtinos ir pagrastos išlaidos advokatui. Priimdamas šį nutarimą Konstitucinis Teismas, kaip matyti iš jame išdėstytų motyvų, sėmėsi įkvėpimo ir iš minėto EŽTT 2020 m. vasario 18 d. sprendimo byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą*. Konstitucinio Teismo nutarime atkreiptas dėmesys į EŽTT poziciją, kad kreipimosi į teismą tikslas yra ne tiesiog dalyvauti teismo procese, o pasiekti norimą rezultatą; kreiptis į teismą siekiant apginti savo teises beprasmiška, jei dėl to padėtis tampa blogesnė nei prieš bylinėjimąsi; *ex post facto* atsisakymas atlyginti bylinėjimosi išlaidas yra kliūtis įgyvendinti teisę kreiptis į teismą; atsisakymas atlyginti bylinėjimosi išlaidas, patirtas administraciniame procese, kuriame pasiekta, kad paskirtos baudos buvo panaikintos kaip nepagrįstos, nepriklausomai nuo šių bylinėjimosi išlaidų dydžio, pažeidžia teisę kreiptis į teismą, taigi ir Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį (Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas).

Minėtojo EŽTT sprendimo nuostatų, susijusių su nacionalinės teisės taikymu, analizė leidžia kelti klausimą, ar teisingai byloje įvertinta pareiškėjų bylose taikyta Lietuvos nacionalinė teisė, nes EŽTT jurisprudencija kitose bylose, susijusiose su išteisintojo asmens teise gauti išlaidų advokatui atlyginimą, yra kitokia.

Iš EŽTT praktikos matyti, kad Konvencija negarantuoja išteisintam asmeniui teisės gauti baudžiamojo proceso išlaidų atlyginimą. EŽTT tokio pobūdžio bylose ne kartą yra išaiškinęs, kad Konvencija nesuteikia asmeniui, kaltintam nusikalstamos veikos padarymu, bet vėliau išteisintam, teisės nei į baudžiamajame procese patirtų išlaidų atlyginimą, kad ir kokios būtinos jos galėtų būti, nei į kompensaciją už teisėtus laisvės apribojimus. Tokia teisė negali būti kildinama nei iš Konvencijos 6 straipsnio 2 dalies, nei iš jokių kitų Konvencijos ar jos protokolų nuostatų. Taigi klausimas, ar konkrečioje byloje tokia teisė egzistuoja, turi būti sprendžiamas tik vadovaujantis nacionaline teise (*Masson ir Van Zon prieš Nyderlandus* [ECHR], 1995, par. 49; *Ashendon ir Jones prieš Jungtinę Karalystę* [ECHR], 2011, par. 42). Teismo diskrecija spręsti dėl išteisintojo išlaidų kompensavimo ir kartu sąlygos, kurios lemia teismo sprendimą neatlyginti arba mažinti išteisintojo išlaidas, yra formuojamos ir ne Europos Tarybos valstybių narių, paprastai bendrosios teisės tradicijos valstybių, teismų praktikoje, kartu pabrėžiant, kad tokiu būdu negali būti apribotas kaltinamojo teisės tylėti įgyvendinimas (Sartori, 1991; Sharp, 1968; Wilkinson, 1991).

Kartu būtina pažymėti, kad EŽTT praktikoje asmens, kurio baudžiamasis persekiojimas buvo vykdomas, bet asmuo nebuvo nuteistas, proceso išlaidų atlyginimo klausimas neretai yra siejamas su galimu asmens nekaltumo prezumpcijos pažeidimu (Konvencijos 6 straipsnio 2 dalis). Taigi paprastai EŽTT šiuo atžvilgiu vertina ne nacionalinių teismų sprendimų esmę (priteisti ar nepriteisti išteisintajam proceso išlaidų atlyginimą), bet tai, ar šie sprendimai nereiškia asmens, kurio kaltumas nebuvo įrodytas įstatymo nustatyta tvarka, kaltumo konstatavimo (*Minelli v. Switzerland* [ECHR], 1983). Tais atvejais, kai pagal nacionalinį reguliavimą išteisintojo išlaidos tam tikrais atvejais

gali būti atlyginamos, teismai turi atsargiai motyvuoti tokius sprendimus, nepažeisdami nekaltumo prezumpcijos, ypač tais atvejais, kai dėl tam tikrų aplinkybių nusprendžia neatlyginti proceso išlaidų, pavyzdžiui, kai buvusio įtariamojo elgesys sukėlė įtarimą ir suklaidino baudžiamąjį persekiojimą vykdančias institucijas (*Ashendon and Jones v. the United Kingdom* [ECHR], 2011; išsamiau apie nekaltumo prezumpcijos reikalavimus pagal EŽTT jurisprudenciją žr. Girdauskas, 2020).

EŽTT byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą* pareiškėjų, teismuose ginčijančių už darbo teisės pažeidimus pagal ATPK paskirtas nuobaudas, patirtas išlaidas advokatams vertino kaip civilinių teisių gynimo, o ne gynimosi nuo baudžiamąjo kaltinimo išlaidas. Atitinkamai EŽTT byloje pritaikė civiliniame procese vyraujančią išlaidų skirstymo principą „pralaimėjęs moka“. Taigi įdomu, kodėl Konvencijos 6 straipsnio prasme administracinės nuobaudos paskyrimo pagal ATPK procesas buvo vertintas kaip civilinis ginčas, o ne kaip baudžiamąjo pobūdžio procesas?

Pareiškėjai Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcijos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nutarimais buvo nubausti 500 EUR baudomis pagal ATPK 41 straipsnį už neuztikrinimą, kad įmonėje būtų viešai skelbiami darbuotojų darbo grafikai. Lietuvos Respublikos darbo kodekso 147 straipsnyje, bylai reikšmingu laikotarpiu reglamentavusiame darbo laiko režimą, buvo nustatyta darbo grafikų paskelbimo tvarka.

Bendrosios kompetencijos teismai panaikino minėtus nutarimus kaip nepagrįstus. Šiuose procesuose pareiškėjai patyrė išlaidų advokatams, kurios buvo didesnės už paskirtas nuobaudas. Pareiškėjai, siekdami gauti išlaidų atlyginimą, kreipėsi į administracinius teismus su prašymu priteisti šias išlaidas iš valstybės deliktinės atsakomybės pagrindais pagal Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.261 straipsnį kaip dėl neteisėtų valstybės veiksmų patirtą turtinę žalą. Šie reikalavimai buvo atmesti nenustačius pirmiau nurodytos inspekcijos neteisėtų veiksmų skiriant nuobaudas.

EŽTT nusprendė, kad pareiškėjų skundai neatitinka baudžiamąjo kaltinimo sąvokos Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies požiūriu, nes jie, Teismo vertinimu, nei atskirai, nei kartu neatitinka EŽTT praktikoje įtvirtintų vadinamųjų Engelio kriterijų, pagal kuriuos pats EŽTT įvertina teisės nusižengimo baudžiamąjį pobūdį dėl: 1) teisinio nusižengimo klasifikavimo pagal nacionalinę teisę; 2) paties nusižengimo prigimties; ir 3) bausmės, kuri gali grėsti atitinkamam asmeniui, griežtumo. Tokią išvadą EŽTT motyvavo tuo, kad, kiek tai susiję su ginčiais dėl baudų panaikinimo, ABTĮ 1 straipsnis ir 44 straipsnio 6 dalis aiškiai nukreipia į CPK. Be to, nusižengimai, kuriais buvo kaltinami pareiškėjai pagal nacionalinę teisę, nebuvo klasifikuojami kaip baudžiamieji, – jie buvo darbo teisės prigimties ir už juos nebuvo baudžiama laisvės atėmimu, nesumokėjusiems baudų pareiškėjams negrėsė laisvės atėmimas. Pareiškėjams bauda paskirta remiantis Darbo kodekso nuostata, pagal kurią reglamentuojami santykiai ir privačiose įmonėse, todėl ginčas nėra grynai viešosios teisės pobūdžio. Atsižvelgdamas į pirmiau išdėstytas

aplinkybes ir ginčo piniginių pobūdį, Teismas padarė išvadą, kad šios bylos baigtis paveikė pareiškėjų „civilinio pobūdžio teises ir pareigas“ Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies požiūriu (*Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą* [EŽTT], 2020, par. 50).

Pirmiau nurodyti kriterijai suformuluoti byloje *Engel ir kiti prieš Nyderlandus* (1976 m.) ir išplėtoti EŽTT jurisprudencijoje. Pabrėžtina, kad baudžiamajam kaltinimo pobūdžiui konstatuoti pakanka nustatyti, kad už tokį nusižengimą taikoma atsakomybė yra ne kompensuojamojo, bet baudžiamojo ir atgrasomojo pobūdžio, atitinka baudžiamosios sankcijos tikslus (Štarienė, 2010, p. 117; *Blokhin v. Russia* [ECHR GC], 2016, par. 179–180). Nuobaudos nagrinėjamu atveju buvo paskirtos pagal ATPK, kurio 20 straipsnyje buvo nustatyta, jog administracinė nuobauda yra atsakomybės priemonė, skiriama administracinių teisės pažeidimą padariusiems asmenims nubausti ir siekiant palenkti laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles, taip pat kad pats teisės pažeidėjas ir kiti asmenys nedarytų naujų teisės pažeidimų. Toks nuobaudos apibrėžimas rodo, kad padarytas pažeidimas ir atsakomybės už jį taikymas buvo baudžiamojo ir atgrasomojo pobūdžio, o nagrinėjant skundus dėl nuobaudų procesas prilygo baudžiamojo kaltinimo nagrinėjimui. Nuobaudų apskundimas nagrinėjamoje byloje buvo reglamentuojamas taip pat pagal ATPK, kurio 249 straipsnyje buvo nustatyta, kad šio kodekso nereglamentuojamų administracinių teisės pažeidimų bylų teisenos santykių atvejais teismas, nagrinėdamas administracinio teisės pažeidimo bylą, *mutatis mutandis* vadovaujasi BPK normomis, taikomomis baudžiamųjų nusižengimų bylų procesui (ATPK 249 straipsnio 2010 m. lapkričio 18 d. įstatymo redakcija). Taigi ir proceso išlaidų atlyginimo klausimas tokioje byloje turėjo būti sprendžiamas remiantis ne ABTĮ ir CPK, bet BPK normomis. Dėl to peršasi išvada, kad išlaidų advokatui klausimas kilo baudžiamojo pobūdžio procese.

Tiesa, pareiškėjų bylinėjimasis administraciniuose teismuose dėl išlaidų atlyginimo naujame procese deliktinės atsakomybės pagrindais gali būti suprantamas kaip civilinio pobūdžio teisių ir pareigų klausimo sprendimas. Šis bylinėjimasis vyko pagal ABTĮ, todėl patirtų išlaidų atlyginimo klausimui spręsti galėtų būti taikomos CPK nuostatos. Ši išvestinė byla gali būti laikoma tik panaudota vidaus gynybos priemone Konvencijos užtikrinimo požiūriu dėl pagrindinėje pagal ATPK nagrinėtoje byloje patirtų išlaidų advokatui priteisimo.

Visa tai leidžia manyti, kad aptartoje byloje sprendžiant proceso išlaidų atlyginimo klausimą galėjo būti taikomas ne civilinio proceso principas „pralaimėjęs moka“, bet ankstesnė EŽTT jurisprudencija, pagal kurią Konvencija savaime nesuteikia išteisintajam dėl baudžiamojo kaltinimo teisės į proceso išlaidų atlyginimą ir šio klausimo sprendimas paliekamas nacionalinei teisei.

Konstitucinis Teismas minėtąjį nutarimą priėmė išnagrinėjęs bylą pagal individualų skundą, kuriame ginčytos tik ATPK nuostatos, susijusios su išlaidų advokatui atlygi-

nimu. Tokių išlaidų atlyginimo priimant išteisinamąjį nuosprendį baudžiamajame procese klausimą Konstitucinis Teismas sprendė savo iniciatyva. Taigi kyla klausimas, kodėl įkvėpimo nagrinėjant konstitucinio baudžiamajo proceso reguliavimo proceso išlaidų klausimą semtasi iš EŽTT sprendimo, kuriame išlaidų paskirstymo klausimas spręstas byloje, šio teismo kvalifikuotoje kaip civilinio pobūdžio, ir priimtame nutarime nevertinta EŽTT jurisprudencija dėl išlaidų atlyginimo asmens išteisinimo baudžiamajame procese atvejais. Antai Austrijos Konstitucinis Teismas 2017 m. kovo 14 d. nutarime, įvertinęs tokią EŽTT jurisprudenciją, padarė išvadą, kad pagal Austrijos Konstituciją išteisintieji baudžiamajoje byloje neturi teisės į proceso išlaidų atlyginimą, tai yra įstatymų leidėjo diskrecijos klausimas, o baudžiamajo proceso įstatymas, kuriame nustatomos tokių išlaidų konkrečios ribos, neprieštarauja šios šalies Konstitucijai (Eller, 2017).

Žinoma, Konstitucija gali nustatyti (ir neretai nustato) aukštesnius žmogaus teisių apsaugos standartus negu Konvencija, taip pat ir dėl proceso išlaidų atlyginimo išteisinimo atveju. Taigi tai, kas išdėstyta, nepaneigia Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarime nurodytų Konstitucijos nuostatomis pagrįstų argumentų dėl konstitucinės teisės į išlaidų advokatui atlyginimą išteisinimo atveju. Vis dėlto šios teisės įtvirtinimo pagrindas – civiliniuose ginčiuose dominuojantis proceso išlaidų paskirstymo principas „pralaimėjęs moka“ – ir toliau kelia diskusijų, pavyzdžiui, dėl to, ar yra (jei yra, kas yra) „pralaimėjęs“ ir kaip taikytinas šis principas, kai asmeniui nutraukiamas baudžiamasis procesas ikiteisminio tyrimo stadijoje, kai jis išteisinamas byloje, pradėtoje tik pagal nukentėjusiojo pareiškimą, kai aukštesnės instancijos teismas palieka galioti išteisinamąjį nuosprendį, išnagrinėjęs bylą tik pagal nukentėjusiojo skundą? Tai būtų tolesnių tyrimų objektas.

IŠVADOS

1. Proceso išlaidų institutas proceso teisės šakose – civiliniame procese, administracinių bylų teisenoje, baudžiamajame procese ir administracinių nusižengimų teisenoje – iš esmės konstruojamas remiantis tais pačiais doktrinos pagrindais. Baudžiamajame procese galioja daugelis proceso išlaidų funkcijų ir skirstymo teorijų, aptariamų civilinio proceso teisės moksle, tarp jų – ir kompensavimo teorija pagrįstas pagrindinis principas „pralaimėjęs moka“. Baudžiamajame procese šis principas taikomas siauresne apimtimi – asmens išteisinimo atveju išlaidos paprastai priteisiamos iš valstybės, bet ne iš nukentėjusiojo.
2. Pagrindinis proceso išlaidų paskirstymo principas „pralaimėjęs moka“ nėra absoliutus nė vienoje proceso šakoje ir įstatymų leidėjas turi nustatyti pagrįstas ir būtinas šio principo taikymo išimtis, kurias pagrindžia priežasties ir teisinės gynybos teorijos. Be

to, Baudžiamojo proceso kodekse, skirtingai nei Civilinio proceso kodekse, iš esmės nėra įtvirtinta drausminamoji proceso išlaidų funkcija, pagal kurią proceso išlaidos ir kiti nuostoliai gali būti priteisti iš procesinėmis teisėmis piktnaudžiaujančio proceso dalyvio.

3. Baudžiamojo proceso doktrinos ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos nuostata, kad nusikaltimų užkardymas, tyrimas, nustatymas yra nuolatinė valstybės funkcija, kuri turi būti finansuojama valstybės lėšomis, lemia tai, kad baudžiamajame procese didesnę išlaidų dalį prisiima valstybė. Taigi yra pagrįstas žyminio mokesčio instituto neįtraukimas į proceso išlaidų sampratą ir jo netaikymas baudžiamajame procese apskritai, taip pat ir civilinio ieškinio dėl žalos atlyginimo kontekste.
4. Koreguojant proceso išlaidų baudžiamajame procese reguliavimą būtina įvertinti tai, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimų, lėmusių išteisintojo teisės į proceso išlaidų atlyginimą įtvirtinimą Lietuvos baudžiamajame procese ir administracinių nusižengimų teisenoje, argumentavimas iš esmės buvo siejamas su išlaidų paskirstymo civilinio pobūdžio ginčiuose principais, kurie baudžiamajame procese turėtų būti taikomi tik su atitinkamomis išlygomis.
5. Baudžiamojo proceso doktrinos stoka, nekokybiškas išlaidų apmokėjimo advokatui ir jų paskirstymo specialius reguliavimas, nesuderintas su kitų proceso išlaidų reguliavimu, lemia nenuoseklią teismų praktiką ir sunkina proceso dalyvių teisių, susijusių su išlaidomis advokatui, gynybą, todėl siūlytina išlaidas advokatui įtraukti į bendrąją proceso išlaidų sampratą ir taikyti joms bendrąsias baudžiamojo proceso išlaidų reguliavimo taisykles, prireikus tiesiogiai įtvirtinant tokių išlaidų paskirstymo išimtis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

- Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais).
- Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14 (2011). *Valstybės žinios*, 156-7390 (su vėlesniais pakeitimais).
- Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas: oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 1993 m. rugsėjo 28 d. (1993). Vilnius: Teisinės informacijos centras (su vėlesniais pakeitimais).
- Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas (1999). *Valstybės žinios*, 13-308 (su vėlesniais pakeitimais).
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2001). Vilnius: Saulužė.
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340, 42-0 (su vėlesniais pakeitimais).
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341 (su vėlesniais pakeitimais).

- Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas (2015). TAR, 11216 (su vėlesniais pakeitimais).
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 106 straipsnio pakeitimo įstatymas (2022). TAR, 8022.
- Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 666 straipsnio pakeitimo įstatymas (2022). TAR, 8023.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. vasario 25 d. nutarimas Nr. 189 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 33-1268 (su vėlesniais pakeitimais).

Specialioji literatūra

- Ažubalytė, R. (2010). Baudžiamojo proceso paskirties interpretavimo kaita Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Mesonis, G. (red.) *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 511–530.
- Brazdeikis, A. (2011). *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Driukas, A., Valančius, V. (2006). *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vadovėlis. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Eller, M. (2017). Austrian Constitutional Court: Constitutionality of the Obligation to Bear Costs in Criminal Proceedings. *Vienna Journal on International Constitutional Law / ICL Journal*, 11(3), p. 457–466.
- Girdauskas, M. (2013). Teismo įgaliojimų keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą griežtesniu suderinamumas su konstituciniais baudžiamojo proceso tikslais ir principais. *Teisė*, 88, p. 144–163.
- Girdauskas, M. (2020). Bylos nutraukimas nuosprendžiu ir nekaltumo prezumpcija: probleminiai aspektai tarptautinės ir konstitucinės teisės kontekste. *Teisės problemos*, 1, p. 26–56.
- Goda, G. (2002). Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. *Teisė*, 44, p. 42–53.
- Goda, G. (red.) (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. I tomas: I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Gušauskienė, M., Panomariovas, A. (2021). Baudžiamojo proceso išlaidos ir jų išieškojimo galimybės. Iš: Jakulevičienė, L. ir Sinkevičius, V. (red.) *Lietuvos teisė 2021: esminiai pokyčiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 79–90, DOI: 10.13165/LT-21-01-08.
- Kavoliūnaitė-Ragauskienė, E. (2011). Nusikalstamos veikos tyrimo išlaidų priteisimo iš kaltininko galimybių teisinis įvertinimas. *Teisės problemos*, 1, p. 59–79.
- Kazlauskas, M., Goda, G. (1999). Naujo Baudžiamojo proceso kodekso projektas: kūrimo prielaidos, struktūra ir naujovės. *Teisės problemos*, 3, p. 5–18.
- Laužikas, E. ir kt. (2003). *Civilinio proceso teisė*. T. I. Vilnius: Justitia.
- Merkevičius, R. (2018). *Baudžiamojo proceso enciklopedija*. I knyga. Vilnius: Registrų centras.
- Mikelėnas, V. (1997). *Civilinis procesas*. I dalis. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia.
- Mikelėnas, V. ir kt. (2020). *Civilinė proceso teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Miliuvienė, J. (2021). Konstitucinės teisės kreiptis į teismą kaina administracinių nusižengimų ir baudžiamosiose bylose. Iš: Jakulevičienė, L. ir Sinkevičius, V. (red.) *Lietuvos teisė. 2021: esminiai pokyčiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 11-19, DOI: 10.13165/LT-21-01-01.

- Nekrošius, V. (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia.
- Novikovas, A. (2022). Esminės 2022 metų administracinių nusižengimų bylų teisenos naujovės. Iš: Jakulevičienė, L. ir Sinkevičius, V. (red.) *Lietuvos teisė 2022: esminiai pokyčiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 101–110, DOI: 10.13165/LT-22-01-07.
- Petkevičius, P. (2003). *Administracinių teisės pažeidimų bylų teiseną*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Poška, D. (2006). Administracinių bylų šalių atstovavimo išlaidų atlyginimo probleminiai aspektai. *Teisė*, 60, p. 100–114.
- Sartori, J. (1991). Costs in Criminal Proceedings after *Latoudis v. Casey*. *Melbourne University Law Review*, 18(1), p. 154–169.
- Sharp, J. M. (1968). Costs on Acquittal – Some Comparisons and Criticisms. *Chitty's Law Journal*, 16(3), p. 77–87.
- Simaitis, R. (2007). *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia.
- Šedbaras, S. (2005). *Administracinė atsakomybė*. Vilnius: Justitia.
- Štarienė, L. (2010). *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: Registrų centras.
- Švedas, G. (2008). Kai kurios asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį baudžiamajam persekiojimui teorinės ir praktinės problemos. *Teisė*, 66(1), p. 62–74.
- Valančius, V. ir kt. (2004). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. I dalis: Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia.
- Wilkinson, M. (1991). Costs in Criminal Cases. *Hong Kong Law Journal*, 21(2), p. 153–180.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 93-4000.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-254.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas. TAR, 20548.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas. TAR, 5546.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko 2023 m. gegužės 24 d. potvarkis Nr. 2B-39 [interaktyvus]. Prieiga per internetą <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2852/content> [žiūrėta 2023 m. spalio 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. spalio 12 d. nutarimas. TAR, 20188.

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija

- Minelli v. Switzerland* [ECHR], 8660/79 [25.03.1983]. ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079.
- Masson and Van Zon v. the Netherlands* [ECHR], 15346/89, 15379/89 [28.09.1995]. ECLI:CE:ECHR:1995:0928JUD001534689.
- Ashendon and Jones v. the United Kingdom* [ECHR], 35730/07, 4285/08, [13.09.2011]. ECLI:CE:ECHR:2011:0913JUD003573007.
- Klauz v. Croatia* [ECHR], 28963/10, [18.07.2013]. ECLI:CE:ECHR:2013:0718JUD002896310.
- Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą* [EŽTT], 73579/17, 14620/18 [2020-02-18]. ECLI:CE:ECHR:2020-0218JUD007357917.
- Blokhin v. Russia* [ECHR GC], 47152/06, [23.03.2016]. ECLI:CE:ECHR:2016:0323JUD004715206.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-242-303/2017. *Teismų praktika*, 2017, 48, p. 262–270.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-308-648/2019.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. birželio 30 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-35-788/2020.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. gruodžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-216-628/2021.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. balandžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43-387/2022. *Teismų praktika*, 2022, 57, p. 382–400.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2021 m. balandžio 28 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-7-5-303/2021.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2021 m. balandžio 28 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-7-6-303/2021.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-243-943/2021.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 28 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-9-489/2023.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2023 m. gegužės 4 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-7-8-976/2023.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-489/2023.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-251-701/2023.

Kitų teismų praktika

- Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. sausio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-41-464/2018.